

Inleiding

Op Rusland krijgt het brein geen vat	Умом Россию не понять
Zij gaat de gewone norm te boven	Аршином общим не измерить
Zij meet zich met een eigen lat	У нее особенная стать
In Rusland kan men slechts geloven	В Россию можно только верить

Fjodor Ivanovitsj Tjoettsjev

Rusland! Alleen al de klank van het immense land roept bij veel westerlingen dat onbestemde gevoel op van een buitenredelijk *mysterium fascinans et tremendum*, de plaats waar een totaal andere orde der dingen heerst en waar de raadselachtige Russische Ziel de plak zwaait. De speurtocht naar haar eigenschappen en de eraan gelinkte eigenaardigheden blijft een geliefkoosd en zeer vruchtbaar werkveld voor pennenridders van allerlei pluimage die de rigide regelneverij en de (ver)drukkende techno-rationaliteit van het Avondland ontvluchten en inspiratie en nieuwe levenslust aanboren in het oude land van tsaren en sovjets, waar behalve in de grootsteden de tijd ogenschijnlijk stil is blijven staan en de taalvormen, geloofsopvattingen en symboliek van ver vervlogen tijden nog steeds de zielen kunnen betoveren. Want in Rusland is niets wat het lijkt, immer is onder de oppervlakte van de dagelijkse realiteit een machtige, onbestemde metafysische kracht aan het woelen. “Rusland is een vicieuze cirkel, een noodlottige kringloop van tegenstrijdige dingen die elkaar in de staart bijten.”¹ De Franse avonturier Tesson ervoer in Siberië een gelijkaardige slaaptoestand: alles lijkt er zich te herhalen tot een plotse stuiptrekking wat leven in de brouwerij brengt.² Zoekt u het ideale proefveld voor een herbronning van levensidealen en filosofische principes, dan bent u in de feodaal-orthodox-autocratische Archaïca van tsaar Poetin aan het goede adres. *Primum vivere deinde philosophare*. Eerst leven, dan filosoferen. Eerst de liefde, dan de liefde voor de wijsheid.

Ook in onze contreien wordt weliswaar regelmatig gepubliceerd in het genre van enerzijds bij de keel grijpende, moreel-ethisch contrasterende en

anderzijds gemakkelijk behapbare ‘Ruslandliteratuur’, maar stellen dat literaire en vooral filosofische teksten van hedendaagse Russische schrijvers en denkers zelf zo goed als niet bekend zijn bij de letterlievende minderheden is hetzelfde als het intrappen van een open deur. Het is ooit anders geweest, maar de tijden waarin men Dostojevski of Tolstoj onder de knie moest hebben om als gecultiveerd persoon serieus genomen te worden, zijn al lang vervlogen.

Dit boek neemt zich voor daar iets aan te doen, met dit voorbehoud dat ik enkel zal peilen naar wat ik versta als het Russisch denken in zijn meest algemene zin, onder zijn grootste noemer gebracht. Dat klinkt abstract. Wat ik bedoel is dat ik zal trachten de *modus pensandi*, de verstands- of denkstructuur van de hedendaagse ‘statistisch gemiddelde Rus’, zijn mindset of mentale apparaat in kaart te brengen en er een verklaring – in mijn ogen de best mogelijke – voor te presenteren. Wat u mag verwachten is een zo objectief mogelijke reflectie op de redelijk eigenzinnige manier waarop de Rus de werkelijkheid reflecteert of op een talige manier beweert te kennen, waarbij ik gulzig zal putten uit geleerde bronnen van Russische auteurs die volgens mij de staat van het hedendaagse denken in hun land het meest waarheidsgetrouw weten te ontrafelen. In mijn uiteenzetting zal ik echter beslist niet vergeten trouw te betuigen aan mijn filosofische leermeesters en daarom zal ik stellig het onderzoek voeren vanuit het gezichtspunt van de tijdruimtelijke en socio-culturele determineringen – die de geschiedenis voortstuwen.

De lezer zou de vraag kunnen opwerpen waarom ik hier per se mijn visie generaliseer tot de ruimst mogelijke benadering en dus misschien zou kunnen botsen op de ongerijmdheden van de dagdagelijkse meningenmarkt, waarover dan wellicht weinig zinnigs te melden zou zijn. Twee overwegingen wil ik tegen dergelijke kritiek inbrengen en beide geven aan dat mijn onderwerp niet los mag worden gedacht van het geheel waartoe het zich verhoudt. 1) Bij het aansnijden van het thema van het Russische denken moet men dit plaatsen in het licht van de sociaal-economische en politiek-culturele veranderingen binnen de samenleving die hebben geleid tot een heuse antropologische mutatie van de oude *Homo sovieticus*. Het lijkt mij daarom noodzakelijk na te gaan in welke mate de nieuwe culturele krijtlijnen ook het denken van de bevolking hebben gewijzigd. 2) Er is enerzijds het afzweren van de traditie van de sociaal bewogen roman, die in de nieuwe literaire poëtica’s van de in de negentiende eeuw was begon-

nen en ook onder de Sovjets is nagevolgd. Anderzijds is er wat A.P. Ogoertsov de ‘nederlaag van de Russische filosofie’ heeft genoemd: de verwaarlozing van **haar kritische en emancipatorische lotsbestemming**, de verandering van haar prioriteiten binnen de hedendaagse ‘massacultuur’ en haar verdringing door religie en theologie.³ Zet men die twee samen, dan krijgt men een eerste vingerwijzing van wat ik de nieuwe *Gleichschaltung* noem van elites en massa’s in middeleeuws aandoend obscurantisme, in toestanden die Gorki en Gogol hebben beschreven.

Binnen de geschiedschrijving wordt vaak de fout gemaakt dat men de morele principes van voorbije perioden op grond van eigen criteria veroordeelt. Om van de geschiedenis een objectief beeld te krijgen, een correcte lezing en interpretatie van historische feiten (bronnen) te maken, moet je de tijd waarin de handelingen plaatsvinden en de geografie van de gebeurtenissen in rekening brengen en onderwerpen aan een dialectische kruisanalyse met gelijkaardige fenomenen en ontwikkelingsgangen van andere contreien (civilisaties). Geschiedschrijving wordt pas zinvol, leerzaam en objectief als je bijvoorbeeld de repressies en de maatschappelijke ontwikkeling van de Stalintijd vergelijkt met een analoge periode uit pakweg de Franse of Amerikaanse geschiedenis. In dit boek sta ik voor een andere uitdaging: een wijsgerige interpretatie van een vrij esoterisch onderwerp, met name de verstandsstructuur van individuen die, terwijl ze zich richten naar de objecten van hun specifieke leefwereld, opgenomen zijn in zulke nevelige, metafysische begrippen als ‘de Russische Ziel’ of het Russisch *Dasein*. Ik neem me voor de kronkelende *Sonderweg* van deze kwestie – het ontleden van de eigenzinnige capaciteit van de Rus om tot zinnige uitspraken over de werkelijkheid te komen – te bewandelen in het volle bewustzijn van het feit dat de eigen westerse gevestigde waarheidsaanspraken wellicht ontoereikend zullen uitvallen. Ik heb er daarom naar gestreefd me te bedienen van de wijze les van de grote 19de-eeuwse dichter en literator Tjoetstjev (1803-1873): het gestelde probleem onderzoeken aan de hand van zijn eigen maatstaf, volgens de eigen geplogenheden van cultuur, taal en mentaliteit, weliswaar met een gezonde scepsis, elementaire logica en kritisch relativiseringsvermogen, dus met de wil te kennen in plaats van te geloven.

De ervaring en de zingeving van Russische mensen ontspruiten uit die specifieke omgeving of sfeer waarmee zij lichamelijk en emotioneel verstrengeld zijn, in de alledaagsheid van het Russische bestaan waar een zeer specifiek geheel van betekenissen de overheersende manier van zijn bepaalt. Een analyse van de hedendaagse Russische rede moet daarom peilen naar de wijze waarop zij altijd al gestempeld is door cultuur, traditie en opvoeding en meer bepaald uitzoeken hoe de verschuivingen in de post-communistische tijd binnen diezelfde cluster van grondvoorwaarden hebben geleid tot een denken dat mij dermate bevreemdend voorkomt dat ik er voor de westerse lezer een boek aan wilde wijden. De vraag naar een niet-westerse denkwijze moet inderdaad primair worden gesteld in het licht van de tijd, de cultuur en de traditie waarin die vraag haar antwoord kan vinden. En als er een antwoord gevonden kan worden – en dat kan beslist – dan heeft de vraag een verklaringsgrond en is er wezenlijke substantie of inhoud gegeven aan wat vandaag in Rusland aan de hand is met het denkvermogen. Wat geen verklaring heeft, heeft ook geen enkele inhoud. Ik wil dus niet enkel stoten op het *penser à la russe* als atomair gegeven, maar het tevens kaderen in een verklaringsgrond die het fenomeen van het Russische denken verbindt met andere voor het Russische bestaan betekenisdragende indicatoren.

“Een leven zonder onderzoek is niet de moeite waard”, zei Socrates in zijn apologie toen hij terechtstond. Kennis zoeken en onwetendheid aan de kaak stellen is de levenstaak van de filosoof. Maar is wat Rusland betreft één leven genoeg? Ik ben stellig de mening toegedaan dat de hele kwestie niet voor eeuwig en altijd in nevelen dient gehuld te blijven. De studie van een cultuur die zelf alle moeite van de wereld heeft met zelfbepaling, hoeft niet noodzakelijk vast te lopen in de talloze paradoxen waardoor deze cultuur voor ons westerlingen al eeuwen in de schemerige zone van het *mysterium fascinans et tremendum* is verstrikt. Ik hoop, beste lezer, dat mij na lezing van dit geschrift geen beker vol giftige dollekervel staat te wachten, maar dat u zult opmerken dat ik de ‘duistere zaak’ Rusland in een gunstig daglicht heb gesteld.